

Terminológia és nyelvmegőrzés

A világ nyelveinek túlnyomó többsége kis közösség által beszélt nyelv. A mintegy hatezer nyelv (Maffi 1999; Gordon 2005) beszélőinek átlagos száma tízezer alatt van (Gál 2009: 12), miközben a skála egyik végén olyan hatalmas beszélőközösségek használta nyelvek állnak, mint – az egyszerűség kedvéért itt és most egységesnek vett – a kínai, az angol, India 200–250 milliós „regionális” nyelvei stb. A magyar nyelv a maga mintegy 13–14 milliós beszélőközösségével a 40–50. helyet foglalja el.

A globalizációs, illetve a többenemzetiségű országokban végbemenő egységesítő folyamatok főként a kis közösségek nyelvére vannak végzetes hatással. Optimista előrejelzések szerint a világ nyelveinek fele tűnik el századunk végére, vagy kerül erősen veszélyeztetett helyzetbe (Krauss 1992; UNESCO 2003a). A pesszimista, ám valószínűleg realistább jóslat szerint az eltűnő nyelvek aránya akár 80–90% is lehet (UNESCO 2003b).

A nyelv fennmaradásának feltétele az élet minden területére kiterjedő széles körű használhatóság. Amennyiben ez nem valósul meg, elkezdődik a nyelv eróziója, amelynek következménye, hogy a nyelv előbb úgynevezett konyhanyelvvé válik, majd teljességgel feladják. Kedvező politikai, társadalmi, lélektani és szakmai feltételek esetén ez a folyamat elkerülhető.

Politikai feltételnek tekintem a nyelvek használatát, így megőrzését és fejlődését is biztosító nyelvtörvény megalkotását és érvényesülését a biztosítását. A **társadalmi feltétel** – szoros kapcsolatban az előbbivel – azt jelenti, hogy a többségi társadalom elfogadja a kisebbségek jogát a saját nyelv használatára. (Minden ország többnyelvű, bár különböző mértékben. Elég arra gondolnunk, hogy a világ mintegy hatezer nyelvét kb. 200 államban beszélik. A két- vagy többnyelvűség legkevésbé Európára jellemző.) A **lélektani feltétel**en azt értem, hogy az érintett közösség vállalja és hajlandó használni a nyelvét. Az évszázados pszichikai ráhatás következtében egyre több közösség adja fel ősei nyelvét, és tér át „önként és dalolva” a többségi társadalom nyelvére. Az anyanyelvhez való negatív viszonyulás a presztízstervezés révén megváltoztatható. Mindehhez természetesen szükség van a **szakmai feltételre**, azaz arra, hogy a nyelvnek alkalmasnak kell lennie az élet minden területén való alkalmazásra, vagyis a szilvalekvárfőzés rejtelmeitől kezdve az informatikáig. Továbbá rendelkezésre kell, hogy álljanak szakemberek, akik a nyelv teljes körű használatát biztosítani tudó terminológiát megalkotják.

Meg kell békélni azzal a tudattal, hogy a világ nyelveinek nagy része a legnagyobb körülményekkel sem menthető meg, legfeljebb lassítható a nyelvfeladás folyamata. Vonatkozik ez számos, Oroszországban beszélt finnugor és szamojéd nyelvre is. Éppen ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a menthetőnek ítélt nyelvek fennmaradhassanak.

A következőkben két esettanulmányban vázolom fel az oroszországi finnugor nyelvekkel, illetve a határon túli magyarság nyelvével kapcsolatos helyzetet – elsősorban a terminológia szempontjából.

Az oroszországi finnugor nyelvek

A finnugor, illetve uráli nyelvcsalád nyelveinek zömét Oroszországban beszélik. A nagyobb lélekszámú közösségek a róluk elnevezett (karjalai, komi, mari, mordvin, udmurt) köztársaságban vagy (hanti, manyisi, nyenyec) autonóm körzetben élnek – valamennyien számszerű kisebbségben a róluk elnevezett területen. A többi finnugor nép(töredék) valamely oroszok lakta közigazgatási egységben (pl. Leningrád megye, Permi táj), a nyenyecéken kívüli szamojédok (enyeczek, nganaszanok, szölkupok) zömükben valamelyik nyenyec autonóm körzetben élnek (részletesen lásd Pusztay 2006).

Politikai feltétel: A köztársaságban élő finnugor népek – a karjalaiak kivételével – megalkothatták a maguk nyelvtörvényét, amely kimondja, hogy az adott köztársaságban a tituláris nép nyelve az oroszral egyenrangú (regionális) államnyelv. A törvény azonban csak korlátozott mértékben érvényesül: hiszen e nyelveket nem használják sem a politikai, sem a gazdasági életben, a kultúrában és az oktatásban is csak korlátozott mértékben. Az autonóm körzetekben és a területi státusszal nem rendelkező népek esetében ilyen nyelvtörvény nem létezik, ennek ellenére az oktatásban és a kultúra területén (sajtó, könyvkiadás) az adott nyelvek korlátozott mértékben ugyan, de használhatók.

Társadalmi feltétel: Az orosz társadalom zöme xenofób (e kijelentés szakirodalmi alátámasztásától itt és most eltekintek), ami a nemzetiségek – az ottani szóhasználat szerint: nemzeti kisebbségek, miközben a *kisebbség*, *kis*, *kicsi* szavaknak negatív konnotációja van, nem ismervén a *small is beautiful* vagy a *kleine Fische, gute Fische* Európában honos pozitív jelentését – évszázados „hagyományokra” visszanyúló megalázását, lenézését jelenti.

Lélektani feltétel: A magukat valamely finnugor nép képviselőjének vallók 30–70%-a vállalja finnugor anyanyelvét. Nem utolsósorban a társadalmi feltétel következménye, hogy egyre több nemzetiség esetében jelenik meg az etnikai nihilizmus, amelynek első megnyilvánulása az anyanyelv feladása. Erősítik ezt a folyamatot a vegyes házasságok is, amelyekben automatikusan áttérnek a többségi nyelv használatára, és a gyermekeknek nem adják tovább a nemzetiség nyelvét.

Szakmai feltétel: A nyelveket alkalmassá kell tenni a széles körű használatra. Ez a cél a terminológiailag történő révén érhető el. Ehhez a legtöbb helyen rendelkezésre állnak a megfelelő szakemberek is.

Az első két feltétel kedvező irányú megváltoztatása kívül esik a szakmai kompetencián (a nyelvtervezés egyik területe a státusztervezés – ez politikai döntés kérdése), az utolsó két feltétel azonban a nyelvtervezés szakmai területei (korpusztervezés, státusztervezés) révén befolyásolható (lásd egyebek között Haugen 1966; Ferguson 1968; Neustupny 1970; Wardhaugh 1995; Haarmann 1998; Tauli 1998; Galinski–Cluver–Budín 1999 stb.).

Az oroszországi – nem csak finnugor – népek körében az 1920–30-as években nagyszabású nyelvfejlesztés folyt. Megalkották a politikai, társadalmi élet, az oktatás, a tudomány legfontosabb terminológiáját. A nemzeti iskola rendszerének megteremtésével megvalósult az anyanyelvi oktatás. Az 1960-as évek elején azonban a nemzeti iskola rendszerét megszüntették, az anyanyelv jószerint kiszorult az iskolából (lásd Pusztay 2006 – bőséges szakirodalommal). A helyzet az 1980–90-es években valamelyest javult, ám az utóbbi esztendőkből újra aggasztó híreket kapunk Oroszországból (például megszűnt az anyanyelvi oktatásnak, a saját kultúra tanításának kereteit biztosító regionális tanterv kötelező volta; az egyetemeken sorra szüntetik meg az adott finnugor nép nyelvét, irodalmát, kultúráját oktató és kutató tanszékeket, karokat stb.).

Úgy ítélem meg, hogy a kedvezőtlen körülmények ellenére az iskola – és már nem a család – lehet a nyelv megmentésének a záloga. Ezért kezdeményeztem a NH-Collegium Fenno-Ugricum keretében, hogy legalább az öt nagyobb közösség által beszélt oroszországi finnugor nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) dolgozzák ki tíz iskolai tantárgy (nyelv, irodalom, történelem, társadalomismeret, földrajz, biológia, kémia, fizika, matematika, informatika) szakszókincsét. Együttműködve a sziktivkári, izsevszki, joskar-olai és szaranszki egyetemmel ez a projekt – az EU támogatásával – mintegy tíz hónap alatt meg is valósult, 50 terminológiai kiegészítést eredményezve. A szótárak elemzését elvégezve (Pusztay 2013a, 2013b, 2014, 2025a, 2015b, 2015c) kiderült, hogy a komi és az udmurt nyelv terminológiai szempontból nagyon fejlett, a legtöbb tantárgy esetében a mari nyelv is jó állapotban van, a két mordvin nyelv esetében azonban komoly nyelvfejlesztő tevékenységre van szükség, ha valóban és nem csupán szavakban, meg akarják őrizni nyelvüket.

A terminológiai munka azonban csak akkor lesz több propagandisztikus kulisszánál – stílszerűen szólva: Patyomkin-falunál –, ha folytatásaként megjelennek valamennyi tantárgy tankönyvei, tananyagai is. Az első lépéseket már megtették. Komi nyelven három, udmurt nyelven két, mari nyelven egy tantárgy elektronikus, interaktív tananyaga készült el. A hat kiadvány közül az első háromnak a finanszírozását vállalta a nemrég alapított Magyar Nyelvstratégiai Intézet, majd 2015-től a finnugor elem kikerült az intézet programjából, bár az intézet alapításáról szóló kormányhatározat még tartalmazta. A finnugor nyelvek megőrzésére irányuló törekvés egyszersmind hozzájárulás a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez is.

A magyar nyelv helyzete

A helyzet – első megközelítésben – lényegesen kedvezőbb, mint amit az oroszországi finnugor népek körében tapasztaltunk. Ám a szilárdnak hitt falon megjelentek az első komoly repedések. Nem véletlen, hogy Szombathelyen 2007-ben megrendeztük a *Veszélyeztetett nyelv-e a magyar?* (előadásait lásd Pusztay 2007 [szerk.]), a NH-Collegium Fenno-Ugricumban 2009-ben pedig *Esélyek és veszélyek. A magyar nyelv az EU-ban.* című konferenciát (NH-CFU 2010).

Politikai feltétel: Magyarországon a magyar államnyelv, hivatalos nyelv, ha kimondja ezt a törvény, ha nem. Ennek ellenére a magyar nyelvnek ez a kedvező státusza nem érvényesül maradéktalanul. Példaként az akadémiai és kutatási gyakorlatot említhetem. Bizonyos tudományterületeken nem fogadják el tudományos publikációként a magyar nyelven írott munkákat. Ennek az lehet a következménye, hogy az adott szakterületek magyar szakszókincse nem fog fejlődni, és egy idő után lehetetlen lesz ezeken a területeken magyar nyelvű előadást tartani. Ez nemcsak a nyelv erőzóját indítja el, hanem alapvető ember-nyelvi jogokat is sért, mégpedig azt a jogot, hogy az állampolgár az anyanyelvén juthasson hozzá az információkhoz. De említhetem a kutatási pályázatokkal kapcsolatos gyakorlatot is, tudniillik több területen már csak angol nyelven lehet pályázatokat beadni. A magyar nyelv helyzete a határon túli magyarság körében szinte országoként változik, ám közös vonás a körülmények itt nem részletezendő kedvezőtlen volta.

Társadalmi feltétel: Mind az anyaországban, mind a határon túli magyarság körében agaszto a lélekszám csökkenése. A többség negatívan viszonyul a kisebbséghez.

Lélektani feltétel: A határon túli magyarság esetében csökken a magukat magyarnak vallók száma is. A vegyes házasságok szinte kivétel nélkül többségi egynyelvűvé válnak. Már a magyar egynyelvű családok között is nő azok száma, amelyek a többségi nyelvű iskolába íratják gyermekeiket.

Szakmai feltétel: A magyar nyelv alkalmas arra, hogy az élet minden területén, a hétköznapoktól a leginkább terminológiaigényes tudományos területig használható legyen. A terminológiafejlesztés képes kielégíteni minden szakterület igényeit. (Ezért is sajnálatos a politikai feltétel pontban említett gyakorlat.) Gyakran azonban megfeledezünk arról, hogy a magyar nyelvterület több országra terjed ki. A kisebbségben élő magyarság nyelvére – így a terminológiára is – az adott többségi nyelv (a szlovák, az ukrán, a román, a szerb, a horvát, a szlovén, a német) van erőteljes hatással. Ha csak nem veszik át egy-egy terminológiaigényes területen a Magyarországon használatos terminológiát (és ez a gyakorlat tekinthető kivételnek), a határon túli magyarság körében a terminológia a többségi nyelv hatására alakul, többnyire tükörfordítások révén. A terminológia szempontjából tehát szétágazó magyar nyelvről kell beszélnünk. A kialakult helyzet előbb-utóbb gátolni fogja a szakmai megértést, és ezt meg kell akadályozni. Célszerű volna célzott támogatással elősegíteni az elképzelt megvalósítását.

SZAKIRODALOM

- Ferguson, Charles A. 1968. Language Development. – In: J.A. Fishman, C.A. Ferguson, J. Das Gupta (eds.): *Language Problems of Developing Nations*. Wiley, New York, 27–36.
- Gál, Noémi 2009. Veszélyeztetett nyelvek és a nyelvészet. – *Korunk* 2: 12–8.
- Galinski, Christian – de V. Cluver, August D. – Budin, Gerhard 1999. Terminologieplanung und Sprachplanung. In: Hoffmann, Lothar – Kalverkämper, Hartwig – Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg./eds.): *Fach-sprachen / Languages for Special Purposes* 2. Halbband / Volume 2. de Gruyter, Berlin–New York, 2207–15.
- Gordon, Raymond G., Jr. (ed., 2005¹⁵). *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas, Tex.: SIL International. Available in an online version at the URL: <http://www.ethnologue.com/>.
- Haarmann, Harald 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani kísérlet. In: Tolcsvai Nagy, Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas, Budapest, 67–78. (Im Original: Haarmann, Harald [1990]: Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language*, 103–26).
- Haugen, Einar 1966. Linguistics and Language Planning. In: Bright, W. M. (ed.): *Sociolinguistics*. Mouton, The Haag, 50–71.
- Krauss, Michael 1992. The world's languages in crisis. *Language* 68/1: 4–10.

- Maffi, Luisa 1999. Linguistic Diversity. In: Posey, Darrell Addison (ed.): *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP), 21–35.
- Neustupny, J. V. 1970. Basic Types of Treatment of Language Problems. *Linguistic Communications* 1: 77–100.
- NH-CFU 2010. A magyar nyelv helyzete és jövője az egységesülő Európában. NH – Collegium Fenno-Ugricum, 2010, 56.
- Pusztay, János 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. A Magyarisztudomány Könyvtára XXVIII. Teleki Alapítvány, Budapest.
- Pusztay, János 2013a. *Пустай, Янош: Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка*. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, 517.
- Pusztay, János 2013b. *Пустай, Янош: Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка*. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, 538.
- Pusztay, János 2014. *Пустай, Янош: Анализ словарей школьной терминологии коми языка*. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 441.
- Pusztay, János 2015a. *Пустай, Янош: Анализ словарей школьной терминологии марийского языка*. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 509.
- Pusztay, János 2015b. *Пустай, Янош: Анализ словарей школьной терминологии удмуртского языка*. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 427.
- Pusztay, János 2015c. *Terminologie in finnisch-ugrischen Sprachen der Russischen Föderation. Ergebnisse des Projekts*. Terminologia scholaris. Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 133.
- Pusztay János (szerk.) 2007. A magyar mint veszélyeztetett nyelv? *Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai* 12. Szombathely, 289.
- Tauli, Valter 1998. A nyelvi tervezés elmélete. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 51–66. (Im Original: Tauli, Valter: The Theory of Language Planning. In: J. A. Fishman [ed.]: *Advances in Language Planning*. Mouton, The Haag, 1974, 49–67).
- UNESCO 2003a. *Education in a multilingual world*. – *UNESCO Education Position Paper*. Paris, UNESCO.
- UNESCO 2003b. *Language Vitality and Endangerment. UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages*. Approved 31 March 2003 by the Participants of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safe-guarding of Endangered Languages. UNESCO, Paris-Fontenoy, 1012 March 2003.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest.

Pusztay János
professzor
UKF FSS, Nitra